

svakog čitatelja, a napose znanstvenike i studente koji studijski proučavaju Bibliju. Knjiga će biti uvrštena među prva djela hrvatske biblijske bibliografije. Čestitamo prevoditelju i izdavaču.

Božo Odobašić

Važnost otkrića u Kumranu

IVO BAGARIĆ, *Kumranski rukopisi i Novi zavjet*, Knjižnica Naših ognjišta 18, drugo popravljeno izdanje, Tomislavgrad 1996.

Stručno proučavanje Biblije danas je moguće samo primjenom znanstvenih metoda koje koriste sve znanosti. Crkva od bibličara i teologa zahtijeva da o tome vode računa kod pristupa Bibliji i tumačenja biblijskih tekstova (vidi: Pio XII, *Divino afflante Spiritu*, 1943., napose u dijelu "Tumačenje Svetoga pisma"; *Dogmatska konstitucija "Dei Verbum" o božanskoj objavi* Drugog vatikanskog koncila, br. 12). U tom smislu nuždan je studij kulture, povijesti, književnosti, antropologije, religija, umjetnosti, jezika orijentalnih naroda jer i biblijski tekstovi nose obilježja tih naroda iz kojih je Biblija nastala. Mentalitet semitskih naroda očit je i kod biblijskih pisaca. Taj mentalitet, društvena i politička gibanja, te religijska vjerovanja o kojima i kumranski rukopisi govore približava nam i knjiga dr. fra Ive Bagarića *Kumranski rukopisi i Novi zavjet*. To je ustvari popravljeno i ponešto izmijenjeno prvo izdanje

koje je prije 21 godinu autor objavio pod naslovom *Kumran ili Betlehem. Rukopisi Mrtvog mora - pokop mrtvih teorija*, Knjižnica Naših ognjišta 11, Naša ognjišta - Duvno; Kršćanska sadašnjost - Zagreb 1975.

Dragocjena je to knjiga u hrvatskoj biblijskoj bibliografiji. I dobro je autor učinio što ju je u popravljenom izdanju izdao jer se prvo izdanje dugo nije moglo nabaviti. Knjiga govori o rezultatima znanstvenih istraživanja kumranskih rukopisa pronađenih 1947. i kasnije u 11 špilja na obali Mrtvog mora. Ovi rukopisi upotpunili su pozadinsku sliku biblijskog svijeta koji nam je do prošlog stoljeća skoro bio nepoznat. Zahvaljujući arheološkim istraživanjima u tzv. "plodnom polumjesecu" (Mezopotamija, Sirija, Palestina, Egipat), danas smo u mogućnosti skoro u detalje pratiti svijet Biblije. Počev od spisa otkrivenih u Tel el-Amarni (Egipat) 1887. pa do otkrića staroga Ugarita ili Ras esh-Shamre (Sirija) i napokon rukopisa iz Kumrana na obalama Mrtvog mora, u mogućnosti smo mnogo točnije govoriti o pozadini starozavjetnih i novozavjetnih događaja. Kumranski rukopisi zacijelo su "najveće arheološko otkriće stoljeća" (Moša Šaret). Pridonijeli su točnom utvrđivanju kanona židovskih svetih knjiga. Rasvjetljavaju vrlo nejasnu povijest na prijelazu iz stare u kršćansku eru palestinskog podneblja. Napose su važni za upoznavanje ranog kršćanstva. Kada je većina od njih stručno obrađena, mnogi etnolozi, povjesničari i teolozi ispisali su knjige i članke postavljajući u pitanje i samo nastajanje kršćanstva (Edmond Wilson, Dupon-Sommer i mnogi drugi). I kod nas je objavljeno

na knjiga Eugena Werbera *Kršćanstvo prije Krista?*, Zagreb 1972. Čini se da su takve rasprave i u našim novinama, revijama i knjigama i bile povod da je fra Ivo Bagarić napisao svoju knjigu *Kumran ili Betlehem*, jer se već u prvom poglavlju obaju izdanja osvrće i pobija napise koji su se odražavali u naslovu Werberova djela. Iako odaje priznanje Werberovoj knjizi, ističe da je podlegao navali propagande protiv kršćanstva i kaže da je naslov "nasilje nad sadržajem" (str. 13).

Kumranski rukopisi u najvećoj mjeri danas su dostupni i hrvatskom čitatelju zahvaljujući i opet hebraistu Eugenu Werberu. S izvornika je preveo većinu važnih kumranskih rukopisa i popratio objašnjenjima u knjizi: Eugen Verber, *Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvog mora*, Bigz, Beograd 1982. (recenzija A. Škrinjara, u: *Obnovljeni život* 5 (1983) 443-452).

Rukopisi su djelo kumranskih esena (u aramejskom "esen" znači "svet, pobožan") koji su u Kumranu nedaleko od obale na sjeverozapadu Mrtvog mora osnovali židovsku religioznu zajednicu u 2. st. prije Krista i tu živjeli do izbivanja židovskog rata (66. god. poslije Krista).

Iz zapisa židovskog povjesničara Josipa Flavija (r. 37/38. god. u Jeruzalemu a umro oko 100. god. u Rimu) u djelima *Židovski rat* i *Židovske starine* proizlazi da su se eseni u Kumranu nastanili u vrijeme helenizacije i hasmonejske dinastije oko 150. god. prije Krista. U vrijeme prodora Rimljana podržavali su otpor protiv okupacije u vrijeme židovskog rata (66-70. poslije Krista) i tada doživjeli slom i potpuno uništenje. Obdržavali su rigorozno židovske religiozne pro-

pise i običaje na temelju Mojsijevskih propisa u Tori. Prije razorenja njihova samostana svoje zapise i cijelu biblioteku svetih rukopisa sakrili su u okolne špilje nadajući se da će barem neki preživjeti i nastaviti život po pravilima zajednice. Nije se to dogodilo. Prvi rukopisi pronađeni su tek 1947. u prvoj špilji (rukopis proroka Izaije, Pravilo zajednice, komentar proroka Habakuka) a sljedećih godina u još 10 špilja oko 600 rukopisa i oko 25.000 različitih fragmenata (usp. C. Tomić, *Pristup Bibliji*, Zagreb 1986, str. 200-211).

Knjiga fra Ive Bagarića daje nam objektivan i opširan uvid u dokumente i religiozni život esenske zajednice. Dokumenti osvjetljavaju društveno-političko razdoblje te povijest intertestamentarnog židovstva i ranokršćanstva. Ono što se o esenima nepotpuno poznavalo iz djela Josipa Flavija, iz kumranskih rukopisa sada je u cijelosti upotpunjeno. Osim biblijskih rukopisa koji su u ovoj zajednici čitani i prepisivani (osim knjige Esterine) na svjetlo su izašli i važni spisi o samoj zajednici (Pravilo zajednice, Rat sinova svjetla i tame, Himni, Mesijanski "Florilegium", Pravilnik rata itd.). Sada se može na temelju samih rukopisa raščlaniti vjera i život zajednice. Napose se iz dokumenata osvjetljava pretkršćansko vjersko, moralno i kulturno razdoblje na prijelazu iz stare u novu eru. Sasvim je jasno da je na Židove toga doba dominantno utjecala nauka starozavjetne Tore a ne helenizam što su mnogi liberalni protestanti naglašavali početkom ovoga stoljeća. Bagarićeva knjiga je o tom vremenu rasprava koja daje objektivnu informaciju.

Za razliku od prvog izdanja, s naslovom *Kumran ili Betlehem*, format 20x12, 375 stranica, drugo je dopunjeno ili ponegdje izmijenjeno izdanje s novim jasnijim naslovom *Kumranski rukopisi i Novi zavjet*, format 22x14, 331 stranica. Predgovor je napisao bibličar Ivan Dugandžić, dok je u prvom izdanju predgovor napisao sam pisac koji je u ovom izdanju ispušten. Kao i u prvom izdanju knjiga je razdijeljena na tri dijela: Prvi dio naslovljen je "Kumran" a razdijeljen je u sedam poglavlja. Pisac je otpočeo prikazom rasprava koje su nastale nakon otkrića ovih dokumenta i napose se osvrće i pobija liberalističke prikaze kod nas o tzv. "kršćanstvu prije Krista". Da kršćanstvo ima svoje izvore u Isusovu učenju neovisno od kumranskih esena, pisac donosi rezultate arheologije (2. pogl.), pa sam prikaz izvornih rukopisa s Mrtvog mora (DSS; 3. pogl.). Pozabavio se u 4. pogl. kumranskom zajednicom. Na temelju rukopisa "Pravilo zajednice" i drugih dokumenata donosi autoportret i strukturu zajednice. U novom izdanju u tom poglavlju imamo dva nova dopunjena prikaza: "Život i duhovno-religiozno formiranje zajednice" i prikaz važnog rukopisa "Damašćanski dokumenat" (CD) koji je pronađen u Genizi karaitske sinagoge u Kairu 1896/97. ali ga veže uz Kumran ista duhovna i literarna srodnost. Odatle pisac prikazuje podrijetlo i povijesni okvir kumranskog pokreta (5. pogl.) a potom prilazi u 6. pogl. opisivanju Učitelja pravde, mesijanskom liku prema vjerovanju kumranskih esena. U sedmom poglavlju prikazana je cjelovita teologija, etika, kult i liturgija kumranske zajednice.

U drugom dijelu knjige, s naslovom "Kumran i Novi zavjet", autor u šest poglavlja utvrđuje sličnosti života i vjerovanja s novozavjetnim ranim kršćanstvom. Polazi od osobe Ivana Krstitelja i kroz sinoptike analizira utjecaje i eventualne veze Učitelja pravde na Isusa Krista. U petom poglavlju kao središnjem dijelu ove knjige autor pobija teze liberalnih teologa i površnih publicista koji u Učitelju pravde prepoznaju "Krista" prije Krista. Priznaje postojanje sličnosti ali i prevelike razlike da bi se mogla utvrditi izravna veza Učitelja pravde i Isusa iz Nazareta kao i esena i ranog kršćanstva. To isto pokazuje kroz analizu Ivanovih i Pavlovih spisa. U novom izdanju raspravu "Kumran i Pracrkva" u šestom poglavlju autor je dopunio prikazom o "etici" te "kultu i liturgiji".

U trećem dijelu prvog izdanja rasprava je bila naslovljena "Kumran - Apologija Betlehema" i imala je tri poglavlja. U novom izdanju taj dio je izmijenjen. Naslov "Kumran - Apologija kršćanstva" je jasniji i u skladu je s novim naslovom cijele knjige. Autor je preradio taj dio pa dosljedno podnaslov "Krist izvan i protiv Kumrana" u prvom poglavlju prvog izdanja mijenja u novom izdanju u dva podnaslova "Čitavim životom Kumrana upravljaju Tora - propisi" i "Zajednica i Crkva - dva svijeta". Time je preglednije izložio da "Nema kršćanstva prije Krista". Dobro je učinio što je u novom izdanju ispuštio cijelo drugo poglavlje prvog izdanja u kojem je bila rasprava Olega Mandića i Branka Bošnjaka o postanku kršćanstva jer danas takva držanja o kršćanstvu nisu više aktualna. Zato je treće poglavlje prvog izdanja "Postoji samo krš-

ćanstvo od Krista" u novom izdanju postalo drugo poglavlje.

U oba izdanja autor donosi kratki prikaz izvora, tj. informacije o najvažnijim rukopisima Mrtvog mora - DSS (Dead Sea Scrolls) o kojima je na samom početku obaju izdanja otisnuo i kratice uobičajene u znanstvenoj obradi ovih rukopisa. U oba izdanja navodi i citiranu literaturu. Uočljivo je da se služio uglavnom francuskom i ponešto njemačkom literaturom. Bilo bi dragocjeno da je pisac popunio citiranu literaturu i mnogobrojnim novijim i stručnijim djelima. Iznenaduje činjenica da se premalo služi literaturom na hrvatskom jeziku iako je ona malobrojna. Zanimljivo je da čak iz popisa literature prvog izdanja u novom izdanju ispušta knjige Branka Bošnjaka *Filozofija i kršćanstvo* (Zagreb 1966.) i Olega Mandića *Od kulta lubanje do kršćanstva. Uvod u historiju religije* (Zagreb 1954.). Vjerojatno je to učinio jer je o njima ispustio i raspravu u novom izdanju. Prava je šteta što pisac u novom izdanju nije opširnije prikazao "Hramski svitak" (*M'pilat hamikda*), o kojem daje samo informaciju u sedmoj točki kada govori o "Izvorima". Dokument je objavio i prokomentirao profesor, arheolog i kumranist Yigael Yadin u četiri sveska, Jeruzalem 1977. Dokument je iz Herodova vremena i osvjetljuje za nas važno povijesno razdoblje drugog dijela 1. st. prije Krista i prvi dio 1. st. poslije Krista. To je vrijeme Isusova života. Rukopis sadrži rasprave o propisima Tore koje naliče kasnijim tumačenjima u Mišni. Nabrajaju se propisi o žrtvama i darovima uza slavlja blagdana. Napose donosi detaljne opise izgradnje novog hrama koji se temelje na onima iz

knjige Izlaska 25-30 i 35-40 i slični tzv. "Ezekijelovoj tori", tj. opisu novoga hrama (Ez 40-48). Tu su i opisi "novoga Jeruzalema" kojega treba izgraditi imajući u vidu da će sebi sam Gospodin podignuti hram.

Propust je novog izdanja što u literaturu nisu barem uvrštena mnoga izdanja na hrvatskom jeziku dostupna našim čitateljima i nezaobilazna su za studij teologije i razumljivanije intertestamentarnog vremena koje upravo rasvjetljuju rukopisi s Mrtvog mora. Tako se u popisu literature morao naći članak Janka Oberškog: *Važnost kumranskih otkrića za tekstualnu kritiku Sv. pisma Staroga zavjeta*, Bogoslovska smotra 33 (1963) 1, 97-105; Bonaventure Duda: *Biblijska arheologija, Kumranska otkrića*, Zagreb 1960; Augustina Augustinovića: *O starim hebrejskim rukopisima nađenim blizu Mrtvog mora*, Dobri pastir 1951, 276-283; Frane Careva: *Novija arheološka istraživanja u Palestini*, Služba Božja 10 (1970) 217-220; Adalberta Rebića: *Biblijske starine*, Zagreb 1985; Celestina Tomića: *Pristup Bibliji*, Zagreb 1986, 200-211. U novom izdanju obvezatno se morala naći u popisu literature knjiga Eugena Werbera: *Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvog mora*, Bigz, Beograd 1982. jer je tu prijevod samih tekstova popraćen i stručnim komentarom. Zanimljivo je da je na korici prvog izdanja reprint-tekst rukopisa "Komentar proroka Habakuka: stupac 11." a u novom izdanju na korici je umjesto toga slika kumranskih špilja iznad kumranskog samostana a na drugoj stranici toga izdanja ostalo je staro, ovdje krivo, tumačenje da je riječ o tekstu komentara proroka Haba-

kuka. Nekoliko slika iz Kumrana u prvom izdanju bilo je razasuto kroz knjigu, dok je u novom izdanju knjige na kraju donesen zemljovid Palestine s nekoliko slika rukopisa i kumranskih špilja koje su skrivale te spise. Unatoč manjkavostima novog izdanja ta knjiga bit će velika pomoć za studij intertestamentarnog vremena i upoznavanja kasnog židovstva i ranog kršćanstva kao i kulture, religioznih vjerovanja i političkih gibanja toga vremena.

Božo Odošević

110 godina kasnije

Stoljeće Vrhbosne 1887-1987., priredili Ivo Balukčić i Franjo Topić, *Studia Vrhbosnensia* - 8, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1996, 403 str.

Prvi put za postojanje časopisa "Vrhbosna", sa svim što je u svome vremenu značio, saznajem čitajući veoma instruktivnu knjigu Luke Đakovića "Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata" iz 1985. godine. Kasnije ću, radeći na doktorskoj tezi, koju je zaustavio rat i spaljivanje Vijećnice, "Život i djelo Josipa Milakovića 1861-1921" i nešto pobliže "upoznati" vrijeme i okolnosti, ali i ukupni značaj izlaženja te periodične publikacije. Doduše, i to tek istražujući jedan njezin segment: život i djelo jednoga pisca i vrijeme u kome je djelovao. Dakle, nisam, niti se osjećam kompetentnim govoriti o "Vrhbosni" kao ne-

čemu što je u 59 godišta obilježavalo duhovni prostor bosanskohercegovačkih katolika, ali mogu zabilježiti ono što u malome, danas, stotinu i deset godina od prvog broja "Vrhbosne" znači knjiga koja "opisuje" stoljeće tog časopisa u okviru izvanredne edicije "Studia Vrhbosnensia".

Bosanskohercegovačka, napose ona hrvatska, periodika nije istražena, ali s druge strane čovjek ne može biti nezadovoljan, jer ipak, tiskani su iznova, u okviru sabranih djela Jukićevi svesci "Bosanskog prijatelja" iz 1850., 1851. i 1861. godine. Herta Kuna je istražila jezik "Bosanskog prijatelja" u knjizi koju je također tiskalo "Kulturno naslijeđe" 1983. godine. Nezaobilazni Boris Čorić je objavio bibliografiju Kranjčevićeve "Nade" (1894-1903), poprativši to sjajnom studijom, tako da ono najbitnije o onome najbitnijemu iz periodike koja ide u temelje hrvatske pismenosti i kulture na ovim prostorima ipak imamo. Dakle, skoro sve o prvom bh. časopisu uopće i o najznačajnijoj periodičnoj publikaciji ("Nadi") u Hrvata u BiH znamo. Danas možemo reći da smo korak bliže k cjelini spoznaje o "Vrhbosni" koja, koliko god pripadala katoličkom tisku, jest i spomenik "civilnom" dijelu hrvatske duhovnosti u BiH. Dakle, ne postavljamo ovdje ono što je "Vrhbosna" bila ili što danas znači za historiju crkvene duhovnosti ovdje, priloga o povijesti Crkve, teoloških tema i sl., ali u prvi plan ćemo istaknuti ono kulturološko u najširem smislu, pa pnda ono što bi išlo u povijest pismenosti i književnosti na ovim našim prostorima. A kad je u pitanju književnost, razumljivo je, u pitanju je ponaj-